

ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕД НА ОБРАЗОВАНИЕТО ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО И УПРАВЛЕНИЕТО НА ОБРАЗОВАТЕЛНОТО ДЕЛО В КАРЛОВО

Д-р Емил Кабаиванов

Абстракт: Развитието на образованието през Възраждането е белязано от значителни промени и подобрения в управлението, които допринасят за националното пробуждане и културното възраждане на българския народ. Карлово развива интензивно образователна дейност като символ на усилията на българския народ за просвещение и национално самосъзнание. Управлението на образователното дело в Карлово е в ръцете на просветители и общността. Чрез създаването на училища и културни институции, местните дейци се стремят да осигурят образование и насърчават културното развитие на града и околните селища. Със своята ключова роля във формирането на съвременната българска образователна система и културен идентитет, образователната система в Карлово се разраства и модернизира чрез създаването на нови училища, библиотеки и културни институции, които допринасят за повишаване на образователния стандарт и развитието на града като образователен център.

Ключови думи: управление на образованието, история на образованието, Карлово

A HISTORICAL VIEW OVER THE BULGARIAN RENASCENCE EDUCATION AND EDUCATIONAL MANAGEMENT IN KARLOVO

Dr Emil Kabaivanov

Abstract: The development of education during the Bulgarian Renaissance is marked by significant changes and improvements in governance, contributing to the national awakening and cultural revival of the Bulgarian people. Karlovo develops in intensive educational activity as a symbol of the Bulgarian people's efforts for enlightenment and national consciousness. The management of education in Karlovo is in the hands of enlighteners and the community. Through the establishment of schools and cultural institutions, local leaders strive to provide education and promote the cultural development of the city and surrounding villages. With its key role in shaping the modern Bulgarian educational system and cultural identity, the educational system in Karlovo expands and modernizes through the creation of new schools, libraries, and cultural institutions, contributing to the enhancement of educational standards and the development of the city as an educational center.

Key-words: educational management, educational history, Karlovo

ВЪВЕДЕНИЕ

Българското образование и неговото развитие през периода на османското владичество и Възраждането имат огромно значение за всички обществени дейности в страната – възпитание, ограмотяване, изграждане на навици и чувство за национална и религиозна принадлежност от една страна и създаване на материалната, битова и духовна култура от друга – архитектура, занаятчийство, художествено и приложно творчество (Петров, Т., 2013).

Със завладяването на българския народ от османците за цели векове културният, духовен и образователен живот у нас на практика бива прекъснат. Книжовният живот, претърпял разцвет през Първата и Втората българска държава, след средата на XIV век, престава да се развива, поради малкото оцелели и в принудителното изгнание на останалите живи книжовници. Заедно с това се прекратява и възможността за добиване на по-високо образование в българските земи. По места се запазват само елементарни манастирски и църковни училища, наричани килийни, поради това, че учебният процес в тях се провежда в килиите на монасите – учители (Петров, Т., 2013).

Просветната и книжовна работа, която се извършва най-вече в манастирите, е от голямо значение за запазването на българската народност през тежките години на чужда политическа и религиозна експанзия. До 40-те години на XIX век, българските деца се учат да четат и пишат в манастирски и църковни килийни училища. Те са единствените средища, в които се съхранява и пропагандира българския език и култура. Процесът за преминаване от религиозно към светско образование, протича изключително бавно.

Със засилването на българското занаятчийство, започват постепенно да се появяват и училища при работилници и дюкяни, където наред с четене и писане се залага на практическо – професионалното образование.

Училища се появяват, също така по частните домове на „граматици“ и „даскали“ (Петров, Т., 2013). Учители в тях, не са вече само монаси, свещеници и таксидиоти, но и различни занаятчии и грамотни хора (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985).

Въпреки своите недостатъци, чрез „килийната наука“ и „килийното образование“, поробеното българско население поддържа будно своето национално и религиозно самосъзнание, добива познания, необходими му във всекидневния живот. Килийното образование получава сравнително широко разпространение през XVII и XVIII век. Като най-значителни просветни и книжовни центрове през периода се очертават градовете (Петров, Т., 2013).

УЧИЛИЩНА ХРОНОЛОГИЯ В КАРЛОВО

Първите десетилетия на XIX в. са периода на най-голямото развитие на килийното образование, но същевременно започва и неговия край (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985). Светската просвета е необходима преди всичко за стопанските и професионалните нужди на новите български търговци и предприемачи. Елементарната грамотност, получавана в килийното училище, не отговаря на новите потребности, на стопанското и обществено

развитие. Започва преодоляването на килийното образование и преминаването към нов тип светско училище и култура (Косев, Д., 1945). Както Офелия Кънева споделя, културата влияе върху начина, по който хората взаимодействат, контекста, в който се създават знанията; съпротивата, която ще имат към промените и начинът, по който споделят знанието. Тя е обединение на колективните ценности, вярвания и принципи на участниците в нея и е продукт на фактори като история, пазарни възможности, стил, език, национално развитие, вярвания, навици и редица други (Кънева, О., 2020).

Постепенно в общественото съзнание навлизат идеите на Просвещението, които създават сред интелигенцията истински култ към образованието. Проникват и новите педагогически идеи и практики, които утвърждават модерното светско утилитарно образование. Българското общество усвоява идеята за освобождаване на училището от духовната опека на църквата.

През първата половина на XIX в. български младежи, включително и от Карлово, учат в Париж, Лайпциг, Виена, Одеса. Завръщайки се в родината те осъществяват връзката на българското общество с напредналата европейска култура. Благодарение на тях и главно на все по-активното въвличане на България в европейския стопански и духовен живот българите взаимодействат от Европа почти всичко, което им е необходимо за създаването на свое модерно светско образование.

Първи светски училища в българските земи са гръцките. Те са източникът, от който може да се овладее говоримия гръцки език, което задоволява нуждите на богатите занаятчии и търговци от светски знания и най-вече от доброто владение на нужният им гръцки език (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985). Елино – българските училища се прехода към националните български светски училища. Те са откривани и издържани от богати български търговци и занаятчии, с подкрепата и надзора на общината. Съдържанието на обучението в тези училища е светско с превес на класическото образование. В обучението заема главно място изучаването на старогръцкия и новогръцкия език, а обучението се води по гръцка учебна литература. Гръцкият език се изучава, за по-лесното общуване в стопанството и търговията. Заедно с тях е изучаван и старобългарският като основа на говоримия български език (Косев, Д., 1952).

Елино–българските училища са сходни със западноевропейските училища от епохата на хуманизма по интереса към класическото културно наследство, по светското съдържание на образованието и по прилагане на нови методи на обучението. Те подготвят едни от най-добрите ръководители организатори и книжовници, създават обществен опит за самоорганизиране на българското градско общество в името на народната просвета, дават тласък на развитието на национално–патриотични чувства в младата българска интелигенция (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985).

Откриването на първите взаимни училища за момчета и момичета през 30-те и 40-те години на XIX в. са дело на българската търговска буржоазия, на замогващите се еснафи, подкрепени от духовенството и от пробудения народ. Разпространението на

взаимните училища в България е неравномерно. Те преобладават главно в Северна България, по Дунава и в селища от двете страни на България.

Взаимното училище твърде скоро се оказва недостатъчно да удовлетвори нуждите на бързо развиващия се възрожденски град. По своята същност взаимните училища демократизират образованието и осигуряват достъп до начални светски знания на много широки среди. Но тези училища не са в състояние да осигурят задълбочени и системни знания, нуждата от които се чувства още по-силно. В средата на 40-те години на XIX в. българското учебно дело получава силен тласък в развитието си след завръщането от Русия на млади българи, получили образованието си там. Те започват да откриват класни училища (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985).

Българските класни училища ползват руския образец по отношение на учебното съдържание и до известна степен метода на преподаването. Те са общодостъпни и безплатни от самото си възникване. Благодарение на тези си качества те за кратко време подготвят десетки учители и се превръщат в активен фактор в обществения, политическия и културен живот (Радкова, Р., Генчев, Н., 1985).

В периода на реформите в Османската империя настъпват и промени в българското образователното дело. В Хатихумаюна от 1856 г. на немюсюлманските религиозни общини е дадено правото да строят и поддържат училища, регламентира се началното образование за всички поданици и правото им на равен достъп до държавни училища. В основите си структурата на новобългарското учебно дело е изградена още до средата на XIX в. със създаването на началните, а през 40-те години на XIX в. и на класните училища като по-висша училищна степен (Димитров, А., 1991).

Непрекъснатото увеличаване на броя на учениците, сериозните промени в началното обучение и измененията в учебната теория и практика, водят до нова организация на обучението. Повишаването на обществените изисквания към началните училища води до въвеждане в практиката им на класно-урочната система.

Класните училища като по-висока степен в българската образователна система са израз на непрекъснатото развитие на българската образователна система.

Управлението на учебното дело е грижа на българските общини в селата и градовете. Дейността на общините за развитието на българското просветно дело през 40-те години на XIX в. е документирана богато в кореспонденцията на Александър Екзарх с голям брой български общини от това време.

Характерът на общината като предимно религиозна общност предполага участието на местното духовно лице и решаващата му дума по всички въпроси, които пряко се отнасят до култа. Тази нерегламентирана традиционна общинска система прави силно впечатление и на западните пътешественици (Димитров, А., 1991).

Постоянното участие на занаятчийските организации в издържането на училищата се превръща до голяма степен в гаранция за тяхното съществуване. Занаятчиите отделят средства за издръжка на училищата от своите еснафски каси или от лихвите на някои общи имоти като дюкяни, ханове и др. Наред с ежегодните помощи за училищата са

събирани и общи постъпления от всички еснафи в съответното селище в трудни моменти за учебното дело.

Помощи за укрепване на училищата са събирани не само от еснафските организации, но и от цялото население на общината. Постъпленията са вписвани в специални тетрадки. В тези волни помощи участват хора от всички социални категории, като израз на отношението им към образованието и към новите общински инициативи.

Освен средствата, събирани по инициатива на общината от еснафските организации и църковните приходи, значителни постъпления идват от завещанията на богати българи, превеждани на общината или училището в пари или имоти. Затова не е случайно, че най-хубавите обществени сгради в българските селища са църквите и училищата – и двете строени с общински средства.

Издържани от българското население, новобългарските училища след Кримската война са управлявани от общинските избраници. Хатихумаюна, както и някои разпоредби на османската власт от по-късно време, регламентират управлението на училищата от българските общини, което е една от формите на самостоятелно самоуправление в културно–просветната дейност. Управлението на учебното дело е в пряка зависимост от развитието на българските общини, от изясняването и разграничаването на техните функции. В по-големите селища то се управлява първоначално в рамките на махалите, като ръководството на училищата не е централизирано, а разпръснато във властта на махленските църковно–училищни настоятелства и практически се намира в ръцете на местните първенци – обикновено старите чорбаджии и представители на духовната власт.

Така например, учредената през 1849 г. като „частно събрание на по-видните граждани“ от 12 души, Старозагорска община, според турското, правителство трябва да се занимава само с църковни и училищни въпроси. Названието „българска“ не е за предпочитане от властта и затова се нарича „църковна“. Тя е съставена по подобие на „Одринската демокрация“ за църковно–общинските и училищните работи и разпределя данъците, решава по-дребни спорове (Василева, С., 1998). По своята същност общината е гражданска (Гайдарджиева, В., 2003).

Издигането на някои градски общини като признати ръководители на регионалното учебно дело ясно се откроява в средата на 60те год. на XIX в. и е пряко свързано с ролята им на водачи за независима българска църква, която на практика се слива с борбата за български училища (Димитров, А., 1991). Така например, с изрично решение от октомври 1875 г. казалийския съвет определя за училището и делата в Златица да се грижи общината в Пирдоп (Янева, С., 2004).

Специално внимание е отделяно на социалното положение на българските учители, на тяхното място и роля в обществения живот. Преди появата на единните църковно–училищни общини като местни органи на самоуправление и българско обществено представителство, традиционните източноправославни общини създават нужното градиво за промяната на общественото съзнание (Кънев, Н., 2006).

ОБЩЕСТВЕНИ КАДРИЛИ И ОБЩИНСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Общинските борби често се отразяват негативно върху състоянието на учебното дело, но високият авторитет на училището в обществения живот обикновено става причина за преодоляване на кризисните моменти. Въпреки напредъка в усилията за централизирано управление на българското учебно дело до 1872 г., то зависи изцяло от местните общини, като първоначално ръководството на училищата е упражнявано от смесени църковно–училищни настоятелства, а след това от специални училищни настоятелства. След създаването на Българската екзархия като официално призната религиозна институция, тя получава правото на централизирано ръководство на българското учебно дело. В Устава за управлението на Екзархията като нейна първостепенна задача са посочени грижите за “развитието на образованието в българските епархии и за умствения и нравствения напредък на българите“. В много отношения това узаконява съществуващата практика на обща издръжка на училището (Устав за управлението на българската екзархия, 1874). Общините откриват и обзавеждат училищата, назначават и контролират учителите и се грижат за набавяне на учебници и учебни помагала. Много градски общини поемат разноските по издържането на деца от съседните села в своите училища. Други изпращат деца за обучение в чуждестранни училища в Гърция, Влашко, Сърбия, Русия и страните от Западна Европа (Христов, Х., 1973).

Успехите на образователното дело, принуждават местните първенци да вземат инициативата за изграждането на съвременни училищни сгради, в които да се обучават местните деца. Общинските ръководители получават самочувствие от позицията, че те осигуряват средствата за издръжката на училищното дело и желаят да имат решаващ глас в организацията и провеждането на учебния процес (Плетнъов, Г., 1987)

Наред с изграждането на училищни сгради общинските ръководители проявяват постоянен интерес да набавят средства, с които да изплатят учителските заплати. При постъпването си учителите подписват договор с Общината, в който се уточняват всички права и задължения на двете договарящи се страни. При подписването на договорите общинските ръководители се съобразяват с финансовите възможности на училищната каса, с броя на учениците и не на последно място с атестата на учителя, издаден от Общината, където преди това е работил. Обичайна практика е при сключването на договорите общинските ръководители да определят учителската заплата по редица показатели като образователен ценз, дадения атестат, популярността на учителя и финансовите възможности на общината. За да спре текучеството на българските учители, което пречи на качеството на учебния процес, общините полагат усилия за подготовка на собствени кадри, за което са нужни средства, за да могат определени ученици да се учат при утвърдени учители.

Увеличаването на административните, фискалните, съдебни функции на общините, както и грижите им за строителна дейност, здравеопазване и хигиенизиране на селищата, дават основание грижата за развитието на просветата да бъде предоставена от тях на

избрани училищни настоятелства, които да решават всички конкретни въпроси, да събират редовни и случайни приходи, да наблюдават протичането на учебния процес, работата на учителите, ремонта на учебните сгради и др. Чрез този пример за публично-частно партньорство се отличава визионерството в управлението на образованието в Карлово и региона.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки проблемите си, българските общини продължават да полагат усилия и средства за развитието на новите степени на училищата, с които те се доближават по програма и преподаване на гимназиите в европейските страни. Просперитетът на българското учебно дело се осъществява паралелно с все по-изострящата се борба за общинската власт, в която представителите на средната и дребната буржоазия, ръководени от интелигенцията, целят да превърнат общините в действен орган на българското самоуправление.

И все пак, в интензивния обществен ход на събитията по времето на Възраждането, Карлово отбелязва на картата на българската просвета пример за обществено обединение в името на развитието на българската идентичност, култура и институционалност за образование. Просветителите от общността дефинират значителни промени и подобрения във формите на управление, които допринасят както за модернизиранието на образованието, така и за устойчивост на въведените мерки – някои от тях проследими и до съвремието ни. Интензивният тласък на Карловската общност в развитието на образователната дейност в значителна степен оформя символа на усилията на българския народ за просвещение и национално самосъзнание.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Възрожденска Стара Загора., В: Местното самоуправление. История и перспективи, Карлово, 2006, с. 41-44.
2. Косев, Д. (1945). Просветното движение в България през първата половина на XIX в. *Îн. ИПр., София, 1946*, 172-192.
3. Косев, Д. К. (1952). *Новая история Болгарии: курс лекций*. Изд-во иностранной литературы.
4. Кънев, Н. (2006) Българската община и просветно-църковното въздигане на
5. Кънева, О. , 2020, Децата в процеса на вземане на решения, Издателски център на ВСУ Черноризец Храбър

6. Петров, Т. (2013) Развитие и роля на българското образование през османското владичество и Възраждането, УИ Епископ Константин Преславски, Шумен
7. Радкова, Р., Генчев, Н., История на България. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в., Развитие на новобългарската просвета, Том 5, С., 1985
8. Славчев, Н. Карлово като стар културно-просветен и народен център, «Пловдивски окръжен вестник», г. XVI, бр, 477, 30.
9. Тангилов, В. - <https://hram-uspenie-bogorodichno.org/издания/достойни-български-духовници/604-дбд-бр-5>
10. Унджиев, И. (1968). Карлово. *История на града до Освобождението. София.*
11. Устав за управлението на българската екзархия, Цариград, 1874
12. Христов, Х. А., & Христов, Х. А. (1973). *Българските общини през Възраждането.* БАН.
13. Dimitrov, A. (1991). Българският периодичен печат в Цариград в условията на османската политическа действителност (Първа част). *Исторически преглед*, (9), 17-35.
14. Gaidardjieva, V. (2003). Местното самоуправление в Старозагорската община от Освобождението до Съединението (1878-1885 г.). *Исторически преглед*, (5-6), 232-253.
15. Genchev, N. (1981). Българско възраждане. *(No Title)*.
16. Pletn'ov, G. (1987). Чорбаджиите и българската национална революция. *(No Title)*.
17. Vasileva, S. (1998). 150 години община Стара Загора: документален летопис 1849-1999. *Балканистичен Форум*, (1-3), 229-230.
18. Yaneva, S. (2004). Иван Иванов. Златица и Пирдоп през Възраждането. София, ИК „Златен змей“, 2001. 289 с. *Исторически преглед*, (1-2), 226-229.